

УДК 338.439.62-334.71

ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ РАЦІОНАЛЬНИХ РОЗМІРІВ ПІДПРИЄМСТВ ПРОДОВОЛЬЧОГО ПІДКОМПЛЕКСУ

***О.В.Шебаніна**, кандидат фізико-математичних наук, доцент
Миколаївський державний аграрний університет*

Проаналізовано сучасні розміри аграрних підприємств і фермерських господарств Миколаївської області. Висвітлено переваги і недоліки як великих, так і дрібних підприємств, запропоновано рекомендації щодо оптимізації їх розмірів.

Проанализированы современные размеры аграрных предприятий и фермерских хозяйств Николаевской области. Освещены преимущества и недостатки как крупных, так и мелких предприятий, предложены рекомендации по оптимизации их размеров.

Ефективність функціонування підприємств продовольчого підкомплексу певною мірою залежить від того, наскільки оптимальними є їх розміри. Позитивний вплив раціональних розмірів підприємств на рівень ефективності їх функціонування доведений багаточисельними науковими дослідженнями. Але слід визнати, що деякі пов'язані з цією проблемою питання все ж залишаються невирішеними. Одні автори виступають за доцільність великих господарств, інші — дрібних. Метою даної статті є висловлення власної точки зору щодо визначення оптимальних розмірів підприємств підкомплексу.

Проведене в останні роки реформування колективних сільськогосподарських підприємств призвело до розпаду значної кількості великих формувань на дрібні — приватні, фермерські і особисті селянські. Водночас відбулася втрата практично всіх інтеграційних зв'язків, які досить непогано були налагоджені раніше. Слід вказати, що подріблення сільськогосподарських підприємств продовжується і зараз, про що свідчать дані таблиці 1.

Аналізуючи дані таблиці 1, бачимо, що за період з 2000 по 2003 роки в середньому по всіх сільськогосподарських підприємствах області відбулось зменшення їх розмірів. Останнє мало місце насамперед за рахунок господарських товариств, в яких площа сільгоспугідь в розрахунку на 1 підприємство скоротилася майже в 2 рази, а кількість працівників і вартість виробничих засобів — відповідно в 2,7 і 2,4 рази. Порівнюючи одне з одним підприємства різних організаційно-правових форм, слід відмітити, що в 2003р. найбільш великими за всіма аналізованими показниками були держгоспи. На другому місці знаходились: по площі сільгоспугідь — приватні; по кількості працівників — інші; по вартості засобів виробництва — сільгоспкооперативи.

Проти середніх розмірів аграрних формувань України в цілому сільгоспідприємства Миколаївщини за основною частиною показ-

ників є більш великими. І це, на нашу думку — позитивне явище, бо вирощування сільгоспкультур на невеликих розрізнених ділянках ускладнює застосування раціональних методів проведення сільськогосподарських робіт, комплексне застосування технічних засобів. Виробництво в таких умовах характеризується спрощеною технологією і високою трудоемкістю.

Таблиця 1

**Динаміка середніх розмірів
аграрних підприємств Миколаївської області**

Показники і роки	Господарські товариства	Приватні	Сільськогосподарські виробничі кооперативи	Інші підприємства	Держгоспи	В середньому по області
Площа сільгоспугідь, га						
2000	4999,9	1981	2534,5	2560,1	3080,4	2539,2
2003	2604,3	2663,9	1888,9	1800	3500	2491,3
2003 у % до 2000	52,1	134,5	74,5	70,3	113,6	98,1
Кількість працівників, чол.						
2000	298	115	142	144	171	159
2003	111	107	148	153	168	118
2003 у % до 2000	37,2	93	104,2	106,3	98,2	74,2
Середньорічна вартість основних і оборотних виробничих засобів, тис.грн.						
2000	16696,1	4257,9	7087,4	3121,9	13377,4	9270
2003	6929,9	3647,6	10794,5	4982,5	15216,8	6190,7
2003 у % до 2000	41,5	85,7	152,3	159,6	113,8	66,8

Переваги більших за площею ріллі підприємств найбільш переконливо доведені В.В.Росохою [4], який провів групування 12462 сільськогосподарських формувань України. За його дослідженнями, в господарствах з площею ріллі більше 2000 га (ІІІ група) в порівнянні з тим, що мають до 1000 га таких земель (І група), вихід товарної продукції зростає: в розрахунку на 100 га

ріллі — в 1,1 рази, на 1 середньорічного працівника — в 2,5 рази, на 100 тис. грн. основних виробничих і оборотних засобів — в 1,7 рази. Розміри прибутку на одиницю вказаних ресурсів при цьому збільшуються відповідно в 3,7, 11,5 і 6,7 рази, а рівня рентабельності — в 4,4 рази.

Крупні підприємства мають більше можливостей для комплексної механізації виробництва, його ритмічної роботи, що знижує трудомісткість продукції, підвищує зацікавленість робітників у результатах праці. Але практика свідчить, що занадто великі розміри сільськогосподарських підприємств не завжди є вигідними, збільшення розмірів господарств часто не супроводжується підвищенням ефективності їх функціонування. Все більш перспективними стають підприємства середніх розмірів, які здійснюють свою діяльність на базі застосування досягнень науково-технічного прогресу. Розміри господарств повинні бути такими, щоб у кожному з них забезпечувалось найбільш ефективне використання ресурсного потенціалу. Як доводить практика, крупні формування, що включають в себе виробництво, переробку і збут продукції, організовані переважно на акціонерних принципах з корпоративною формою управління.

Необхідно вказати, що оптимальні розміри мають значення і для фермерських та особистих селянських господарств. Зокрема, збільшення площі ріллі в розрахунку на 1 фермера з 50 до 400 і 900 га забезпечує зростання комплексного коефіцієнта використання технічних засобів з 0,16 до 0,88 і 0,91, водночас значно знижуючи собівартість продукції [2].

Між тим, сучасні фактичні розміри фермерських господарств Миколаївщини, як видно з таблиці 2, є значно меншими.

Зокрема, в 2003 р. на 1 фермерське господарство припадало лише 44,6 га сільгоспугідь, що в 9,0 і 20,2 рази менше вказаних вище оптимальних розмірів. І це, незважаючи на те, що за період з 2000р. вказаний показник зріс в 1,7 рази, розміри ж інших показників ресурсного потенціалу фермерських господарств (особливо — поголів'я худоби) є мізерним.

Слід визнати, що фермерські господарства сучасних розмірів

практично не в змозі мати повний набір необхідних для вирощування сільськогосподарських культур технічних засобів. Сімейні фермерські господарства в умовах прискорення науково-технічного прогресу не можуть у своїй масі витримати конкуренцію з великими підприємствами ринкового типу. На нашу думку, навіть найбільш ефективні з них в майбутньому будуть перетворюватися в приватні (приватно-орендні) підприємства та інші великі формування за рахунок оренди та купівлі землі і майна, а також виробничої кооперації. Частина неефективних господарств буде змушена віддавати землю в оренду або продавати її.

Таблиця 2

**Основні показники середніх розмірів
1 фермерського господарства Миколаївської області**

Показники	2000 р.	2003 р.	2003 р. до 2000 р.
Площа сільгоспугідь, га	26,5	44,6	1,68
у т.ч. посівів	13,8	35,1	2,54
з них: зернові	8,1	16,0	1,99
соняшник	5,0	15,1	3,01
Поголів'я худоби та птиці, гол.:			
- великої рогатої худоби	0,02	0,13	8,12
- свиней	0,05	0,38	7,91
- птиці	2,06	1,95	0,95
Обсяги виробництва, т			
- зерна	8,5	15,8	1,85
- насіння соняшнику	3,7	14,4	3,91

Розраховувати на ефективне господарювання фермер може лише при площі в 150-200 га. При цьому найбільш ефективне виробництво, наприклад, зерна досягається за наявності 400 га посівної площі, коли забезпечується належне використання машин і найменші строки їх окупності. Собівартість 1 ц зерна озимої пшениці, отриманої з 400 га, майже в 2 рази менша, ніж з 20 га. На думку В.Я.Амбросова [1], розмір фермерського господарства може становити 1,5-2 тис. га ріллі.

Таким чином, сучасні розміри фермерських господарств є недостатніми. Для підвищення ефективності діяльності в майбутньому їх доцільно значно збільшити. Без цього розраховувати на досягнення належного рівня їх конкурентоспроможності практично неможливо. При встановленні оптимальних розмірів фермерських господарств доцільно виходити з раціонального сполучення галузей та їх груп (рослинництва і тваринництва). Формування більш великих фермерських господарств може здійснюватись нині на основі оренди земельних паїв, а в майбутньому — і їх викупу.

Враховуючи скрутний стан значної частини сільськогосподарських підприємств, однією з рівноправних форм ведення аграрного виробництва є особисті селянські господарства. В умовах перехідної економіки вони стали основною сферою діяльності та джерелом доходів сільських сімей, перетворились в найважливішу складову їх бюджету.

Середня земельна ділянка особистих селянських господарств, що передали земельні частки в оренду, становить нині 0,5 га, а тих, що приєднали їх до своїх земельних ділянок, іноді сягає 10-15 га [3]. До того ж вони мають дуже низьку забезпеченість технікою. У цих умовах багатьом особистим господарствам практично не під силу самостійне проведення механізованих робіт. Розраховувати ж на допомогу сільськогосподарських підприємств, більшість із яких теж відчуває нестачу технічних засобів, частіше за все не доводиться.

Хоча дрібні за розміром земельної площі господарства можуть виробляти з 1 га більше продукції порівняно з великими, але вони значно гірше використовують сукупний ресурсний потенціал і мають нижчі показники виходу продукції з розрахунку на одного працівника на одиницю капіталу. Тому в майбутньому слід створювати для їх розвитку належні умови:

- поступово збільшувати площі їх землекористування за рахунок державних земель (резервного фонду, запасу та ін.) до 1 або 2 га відповідно до норм, визначених Земельним кодексом України, особливо для громадян, які працюють у соціальній сфері села;

- забезпечувати виділення земельних ділянок для житлового будівництва на селі;
- за поданням підприємств, організацій, установ, органів соціального захисту населення виділяти всім бажаючим громадянам (особливо міським жителям) земельні ділянки для ведення садівництва і городництва;
- надавати ділянки (за рахунок земельних часток) для спільного використання під випасання худоби і сінокосіння;
- організувати забезпечення сортовим насінням, садивним матеріалом, молодняком худоби і птиці, кормами, мінеральними добривами, засобами захисту рослин, садово-городнім інвентарем;
- забезпечити ветеринарне обслуговування, підвищення рівня племінної справи, організацію штучного осіменіння тварин;
- здійснювати технологічне і технічне забезпечення виконання необхідних сільськогосподарських робіт, транспортне й сервісне обслуговування;
- організувати виробництво міні-техніки і технологічного обладнання для механізації трудомістких процесів;
- прийняти відповідне урядове рішення про зарахування часу роботи в особистому селянському господарстві у трудовий стаж;
- визначити необхідні умови кредитування цих господарств та звільнити їх від оподаткування, так як у галузі сільського господарства (зокрема, тваринництві) термін обороту капіталу перевищує 1-1,5 роки [2].

Залежно від принципів утворення організаційної структури, територіального розміщення в особистому секторі можуть бути утворені кооперативи, товариства, спілки, асоціації, об'єднання, які надаватимуть комплексні послуги своїм членам. Крім того, виходом з цієї ситуації, як доводить світова практика, є застосування різних форм спільного використання сільськогосподарської техніки, особливо — дорогої й вузькоспеціалізованої.

При розробці моделі будь-якого аграрного підприємства необхідно орієнтуватися на оптимальне, найбільш повне використання

наєвних ресурсів (насамперед — землі) і завоювання ринку визначеними товарами. Вихідним моментом при цьому є те, що аграрне підприємство частіше за все не може обмежитись виробництвом лише одного якогось виду продукції, а виробляє декілька. Останнє викликано необхідністю раціонального використання землі, трудових та технічних ресурсів.

Оптимальними повинні бути і розміри переробних підприємств продовольчого підкомплексу. Відомо, що на великих промислових підприємствах, які мають широкі можливості щодо удосконалення організації виробництва, використання економічнішого устаткування, підвищення рівня технологічності виробництва, впровадження нових енергозберігаючих технологій, досягається зменшення витрат постійного капіталу, а тому — і зниження собівартості одиниці продукції.

При формуванні структури переробної сфери підкомплексу доцільним є раціональне сполучення великих, середніх і малих підприємств. Причому, питома вага останніх повинна в майбутньому зростати, що сприятиме збільшенню обсягів виробництва продукції конкурентоспроможної як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках.

Виходячи з вищевикладеного, вважаємо, що майбутнє — за порівняно великими господарствами, але не слід гальмувати і розвиток ефективно працюючих середніх і дрібних підприємств, що є більш мобільними, бо їм легше перебудувати своє виробництво, ніж великим господарствам.

Оптимальні розміри кожного окремого господарства визначаються наступними факторами: керованістю, наявністю внутрішньогосподарських підрозділів з високим рівнем самостійності, характером взаємовідносин у колективі тощо. Розміри кожного окремого підприємства повинні бути такими, щоб забезпечувалось найбільш ефективно використання всіх його виробничих ресурсів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Амбросов В.Я. Трансформаційні зміни і їх підтримка в агропромисловому комплексі//Основні напрямки високоефективного розвитку пореформеного агропромислового виробництва в Україні на інноваційній основі. -К.:ІАЕ УААН.-

2002.-С.224-229.

2. Месель-Веселяк В.Я. Розвиток та ефективність організаційно-правових форм господарювання в сільському господарстві України//Економіка АПК.-2004.-№11.-С.18-24.

3. Орлатій М.К., Прокопа І.В. Проблеми регулювання розвитку сільської соціальної інфраструктури//Основні напрямки високоефективного розвитку пореформеного агропромислового виробництва в Україні на інноваційній основі.-К.:ІАЕ УААН.-2002.-С.241-245.

4. Рассоха В.В. Організаційно-економічні передумови підвищення ефективності виробничого потенціалу підприємств АПК//Економіка АПК.-2004.-№4.-С.43-48.